

қызы Перихан менен қалған Нуржан ғаррының қызының өмири, бахты ушын жасауы, Таза қонысқа көшіп, сол жерде мал бағып күнликшилик қылуы, адамның басы қаттыма, тас қаттыма деген сорауға терең философиялық бас қатты деген жууабы китапқумарларда өмирге деген гүреске үйретеді хәм тәрбиялайды. Аўыл адамларының ғаррыға берген тәселлиси инсанлардың бир-бирине болған меҳр-ақыбетлерин көрсетип береді. Бул болса жазыушының жасларға берген адамгершилик тәрбиясы

деп қарасақ болады.

Көркем образ көркем әдебиет жәрдеминде жаратылған конкрет инсанның өмириниң улыўмаластырылған сәўлесі болып табылады.

Жуўмақлап айтқанда, жазыушы Т.Қайыпбергеновтың «Тәнхә өзине мәлим сыр» повестиндегі қахарман образлары бүгінгі күн инсан психологиясына тәсир көрсетиўши образлардан саналады. Повестте жазыушы қахарманды реал өмир менен байланыслы етип сүўретлейди, бул жазыушының шеберлигин көрсетеди.

Әдебиетлар

1. Алламбергенов К. Кең дүньяға кушақ ашқан жазыушы. - Нөкис: „Қарақалпақстан“, 2019.
2. Бекбергенова М. Төлепберген Қайыпбергеновтың дәретіўшилигинде инсан концепциясы типологиясы. // „Илим хәм жәмийет“ 2019 №2.
3. Мәмбетов К. Әдебиет теориясы. – Нөкис: „Билим“, 1995.
4. Қайыпбергенов Т. Повестьлер. - Нөкис: „Қарақалпақстан“, 2018.
5. Milli g'a' rezsizlik ideyası tiygarı tu'sinik h'a'm printsipier. -No'kis: "Qaraqalpaqstan", 2001, 3-b.

РЕЗЮМЕ. Мақолада қарақалпақ халқ әзувчиси Т.Қайыпбергеновның қахарман психологиясини яратиш мақорати үрганилди. Мақолада келтирилген мисоллар адибнинг «Тәнхә өзине мәлим сыр» повестидан тўпланған.

РЕЗЮМЕ. В статье исследуется способность каракалпакского народного писателя Т.Кайыпбергенова создавать психологию героя. Приведенные в статье примеры собраны из рассказа писателя «Тәнхә өзине мәлим сыр».

SUMMARY. The article examines the ability of the Karakalpak people's writer T.Kaiypbergenov to create the psychology of a hero. The examples given in the article are collected from the writer's story «Тәнхә өзине мәлим сыр».

ISAJON SULTONNING “OZOD” ROMANIDA “AQL MANTIG’I” (RATIO) VA “QALB TAMOYILLARI” (EMOTION)

K.Tashanov - *filologiya fanlari nomzodi, dotsent*

M.Ergashev - *mustaqil tadqiqotch*

Ajiniyoz nomidaqi Nukus davlat pedagoqika instituti

Tayanch soʻzlar: soʻz, inson, obraz, adabiy, tasavvur, insoniy, tafakkur, matn.

Ключевые слова: слово, человек, образ, литературный, воображение, человеческий, созерцание, текст.

Key words: word, human, character, literary, imagination, human, contemplation, text.

Zamonaviy oʻzbek romanchiligida asarni soʻz qudratiga bagʻishlov bilan boshlash usuli juda kam uchraydi. Aslida bu usul mumtoz adabiyotda muqaddima, debochalarda keng qoʻllanilgan. Bugungi kunda oʻzbek romanchiligida Isajon Sulton ijodida uchraydigan bu usulning mohiyatini asarni yaratishdan yozuvchining oʻz oldiga qoʻygan maqsadi bilan izohlash lozimga oʻxshaydi.

I.Sulton “Ozod” romani “Bagʻishlov”ida inson umrining qadri va soʻzning buyukligi haqida yozar ekan: “Darhaqiqat, soʻzda sehr bor, deyiladi... Bu asar soʻz aytishga jazm qilgan va aytgan soʻzining mohiyati-yu oqibatini sezgan isteʼdod ahliga, shoirlarga, yozuvchilarga, yaʼni, maʼnaviy dunyolarni hosil qiluvchi barcha kishilarga bagʻishlanadi. Zamon, aytilgan soʻzlar allaqachon moddiylashib boʻldi, shakl yasadi, tevarakni oʻzgartirdi va aytuvchi hayotining mohiyatini belgilab berdi, “deya taʼkidlaydi [1:142].

Aytish lozimki, I.Sultonning “Ozod” romani faqatgina yurtimizda emas, balki xorijdagi musofirlarni ham qiziqitirib qoʻygan. “Ozod” romani nafaqat oʻquvchilar, balki adabiyotshunoslar eʼtiboriga ham tushdi. Bu esa asarning badiiy quvvatidan, pafosining joʻshqinligidan dalolatdir.

Adabiyotshunos D.Quranov: “Yozuvchi Isajon Sultonning “Ozod” romani sharqona mumtoz falsafa va bugungi postmoderncha dunyoqarashni oʻzida sintez qilgan asardir. Romanni oʻqir ekansiz, musulmon sharqiga xos dunyoqarashning zamonaviy falsafiy ifodasiga duch kelasiz. Unda bugungi global dunyoda oʻzligini yoʻqota yozgan insoniyatning saodatga erishish yoʻli xususida soʻz boradi. Tom maʼnoda, yozuvchi olam va odamning sharqona konsepsiyasini yangicha ifoda yoʻsinida bayon qiladi,” deb yozadi [4]. Olim toʻgʻri taʼkidlaganidek, asarda sharqona falsafa va bugungi dunyoqarash, insoniyatning maʼrifatga yetish yoʻli, “olam va odamning sharqona konsepsiyasi” ifoda qilingan.

Filologiya fanlari doktori Islomjon Yoqubov esa: “Ozod” romani yurak tubidagi poʻrtanalardan bahs etadi. Basirat soʻqmoqlarida oʻz yoʻlini topmoq ilinjida sarosar kezayotgan tasavvur orzu, havas, armon, pushaymonlik, hasrat, nadomat kabi turfa tuygʻular iskanjasida qoladi. Adib inson taqdiri uning Muhabbat va Iymoni darajasiga koʻra oʻzgaradi, degan xulosaga keladi. Shu maʼnoda bu

asarni tasavvur va tafakkur romani deyish mumkin,”- deya taʼkidlar ekan, asarda insoniyatning maʼrifatga erishish yoʻli sifatida “Muhabbat va Iymon” keltirilganligini eʼtirof etadi [5:15].

Adabiyotshunos olim N.Sultonova esa romanning oʻziga xosligi haqida yozar ekan: “Isajon Sultonning “Ozod” romanining oʻziga xos kompozitsiyasi, sujet strukturasini postmodernistik oqim tamoyillariga mosligi kuzatildi. Postmodernistik romanlarda “janrlar mutatsiyasi” bilan birgalikda sujet, kompozitsiya, obraz, ayniqsa, badiiy uslubdagi modifikatsion jarayonlar pirovardida janr modifikatsiyasini yuzaga chiqaradi. Isajon Sultonning “Ozod” romanidagi iqtiboslar, turli adabiy asarlarga murojaatlar maʼrifatli insonning ana shu qadriyatlar munosabatini va ular bilan mushtarak olamini ifoda etadi. Ozod obrazining narsa-predmetlar, tabiat hodisalari, turli jonivorlar bilan munosabati modifikatsion mazmunga egaligi bilan ajralib...” turishini urgʻulaydi [3:20].

Darhaqiqat, “Ozod” romanidagi Ozod obrazi orqali yozuvchi har bir inson ichki kechinmalarida roʻy beradigan hissiyotlarni ochib berishga intiladi. Yozuvchi inson ichki ruhiyatini ochib beradigan yagona narsa soʻz ekanligini va buni koʻzalar misolida dalolatlaydi. “Yertoʻlamizda kattakatta koʻzalar boʻlar edi. Birining ichida guruch, boshqasida bugʻdoy, yogʻ saqlanar, ichiga qaramasam ham, shaklu shamoyilidan nima saqlanayotganligini bilardim. Jism ham bir koʻza kabi, uni toʻldirgan narsa insonning ruhidir degan gapni ulgʻaygach eshitdim. Koʻza aslida loydan yasali olovda pishirilgan sopoldir, ichidagi may tamomila boshqa tabiatga ega latif bir narsa, fikr qilib koʻrmaysanmi, der edilar. Haqiqatan ham, jism deb atalgan gʻilof ichida, ruh maʼvosida ummonlar toʻlqinlanmoqda, daryolar oqmoqda, qushlar sayrab, goho yongʻinlar ham roʻy bermoqda, qoʻpoldan-qoʻpol koʻza uni qanday qilib aks ettira olsin? Ruhning vaziyatlarini yonmas-choʻkmas, yoʻq boʻlmas soʻzdan boshqa yana nima ham aks ettira oladi?” [1:143-144]. Matnda yozuvchining ritorik soʻroq gapdan foydalanishi asarning taʼsirchanligini oshirishga xizmat qilayotganni aniq. Toʻgʻrirogʻi, ritorik soʻroqlar yozuvchining his-tuygʻusi, oʻy-mulohazasi boʻlib koʻrinsa ham u asl mohiyati bilan kitobxonga, oʻquvchiga yoʻnaltirilgan. Eʼtibor qilinsa, yozuvchi inson tanasi va

ko'zani bir aks ekanligini e'tirof etmoqda. Dunyoni, o'z atrofidagi muhitni odam gunogun narsalarga o'xshatadi. Insonlarning ko'zqarashidan kelib chiqqan o'xshatishlarining birortasini xato deyishga haqqimiz yo'q. Chunki ular o'xshatayotgan narsalarda ma'lum ma'noda asos ham bor.

Yozuvchining nazarida esa dunyo ulkan ko'zgudir. U buni Ozod nazarida quyidagicha sharhlaydi: "Dunyo – ulkan ko'zgudir, o'z holicha senga yomonlik ham, yaxshilik ham keltirmaydi" [1:145]. Ayonlashadiki, biz ko'rib turgan hamma narsa ko'zgudir. Ko'zgular esa so'z orqali moddiylashadi, moddiylashgach ahamiyatini topadi. Ko'zguning vazifasi narsani akslantirish. Darhaqiqat, dunyo ko'zgudir. Qo'limizga oddiygina ko'zguni olib unga kulib qarasangiz, oynada bizning kulgani tasvirni, agarda yig'lab qarasak, ko'zguda yig'lagan tasvirimiz ko'rinishi hamma-mizga ayon. Lekin yozuvchi e'tirofidagi "Dunyo–ko'zgu" "o'z holicha" insonga yaxshilik ham, yomonlik ham qilmaydigan bo'lsa, nima uchun unda inson beparvo va behbudlik qiluvchi dunyodan noliydi?

Buni I.Sulton romanda buyuk mutafakkir Jaloliddin Rumiyning "Nafs yirtqich arslon kabitur" hikoyatida keltirilgan falsafani sodda tilda ifodalashga intiladi: "Bir xonaning har tarafiga tiniq ko'zgular o'rnatilgan edi... Bir kuni shu xonaga bir arslonni kiritib yubordilar.

U ichkariga kirib, hamma tomondan o'ziga son-sanoqsiz arslonlar qarab turganini ko'rdi... Shunda yosh arslonning g'azabi qo'zidi, u eng yaqinidagi raqibiga tashlandi, shu tariqa u yerda sonsiz-sanoqsiz arslonlar bilan to holdan toygunicha urishdi..." [1:144]. Arslon ko'zguda o'z aksi bilan o'zi urishayotganligini bilmagan holda jang qildi. Yozuvchi odamni shu arslonga qiyos qiladi. Insonning eng yaqin do'sti ham, eng yovuz dushmani ham bu uning o'zidir. Siz qanaqa muomala bo'lsangiz, suhbatdoshing ham sizga shu tarzda muomala qiladi. Demak, qilgan amallarimizga yarasha mukofot yoki jazo olish muqarrardir.

Isojon Sulton inson o'z qilmishiga yarasha albatta jazo olishini Ozod o'y-fikrlarida, tuyg'ularida tafsir qiladi. "Xatolar va adashishlar... Agar xato qilmasaydim, bugun bunday bo'lmas edi deb o'ylaydi u. Hayotimda bir necha katta xatolarga yo'l qo'ydim. O'sha xatolarim-u gunohlarim voqealarga aylanib, hayotimni o'zgartirib yubordi. Ba'zan natijani ko'raman-u sababni topolmayman, lekin bu natija o'sha – o'zim hosil qilgan sabab tufayli bunyod bo'lganini bilaman" [1:205]. Yozuvchi bizning boshimizga tushgan tashvishlaru gunohlarning sababchisi faqat va faqat o'zimiz ekanligiga urg'u bermokda. "Ba'zan natijani ko'raman, sababni topolmayman" jumlasiga e'tibor berilsa, har bir inson hayotidagi quvonchu g'amlar, tashvishlaru beparvoliklar, umuman turli-tuman voqealar haqida so'z yuritilgan. Boshimizga og'ir tashvish tushsa, go'yoki o'zimiz oppoq insondek, Alloh taologa: "– Ey, Xudo nima gunoh qilgandim, mening boshimga bu tashvishlaru musibatlarini solmoqdasan,"–deya nola qilamiz. Ammo bu musibatlarining asl sababchi o'zimiz ekanligini tushunmaymiz yoki tushunishni istamaymiz.

Bunday qarashlarni "Ozod" romanigina emas, balki yozuvchining barcha asarlarida kuzatish mumkin. Xususan,

"Hazrati Hizr izidan" qissasida ham ko'rish mumkin. "Bir mahal sharpa eshitildi. Chiqib qarasam, bir chol arslonni eshak qilib minib kelayotgan ekan... Shunday deb xalcho'pni bir silkingan edi, yuzlab maxluqlar paydo bo'ldi. Orasida timsoqlaru men bilmaydigan qo'rqinchli vahshiylar bor edi. Bari tishlarini irjaytirib vahshat qilardi. – E tavba, – dedim. – Hoy, chol, o'zing kimsanu bular nima? – Bular gunohlaring, – dedi chol. – Har bitta qilmishing vahshiyya aylanib seni kutib turibdi" [2:45].

Inson ba'zan qilgan ishidan, amalidan, birovning ko'ngliga ozor berganidan qattiq pushaymon bo'ladi. Ba'zilar qilgan amallarini, inson qalbiga ozor berganni o'ylab ham o'tirmaydi. Afsus, nadomat ham qilmaydi.

Vaholanki, birovning ko'ngliga ozor berganidan nadomat qilgan kishi haqiqiy insondir. Chunki u ana shu pushaymon, afsus sabab o'zining gunohini anglaydi. Inson qalbidagi ana shunday tug'yonlar haqida yozuvchi: "Pushaymon va afsus yomon narsa. U hech nimani o'zgartirmaydi. Ko'zni yoshlantiradi, dilni achchiqqa to'ldiradi, xo'rsiniqlar paydo qiladi. Ular odamning qalbida ilon singari yashaydi. Ya'ni biz qanchalik pushaymon va afsus cheksak, shunchalik azoblanamiz. Bu esa hech narsani o'zgartirmaydi,"–degan xulosaga keladi [1:205].

Demak, yozuvchi qo'ldan ketgan narsalarga hech qachon pushaymon bo'lmaslik kerak, degan fikriyu g'oyani ilgari surmoqdaki, qo'ldan ketgan boylik, mol-dunyo nadomat qilishga arzimaydigan narsalardir. Inson ming pushaymon bo'lsa ham, u narsalar qaytib kelmaydi. Yozuvchining pushaymon va afsus inson ichida ilonga aylanishi haqidagi fikridan ayon bo'ladiki, pushaymon va afsus inson umrini sekinlik bilan ich-ichidan yemirib boradi va bir kunmas, bir kun uni ado qiladi. Demak, yozuvchining asosiy maqsadi inson boylik, mol-dunyo yig'ishga, pushaymon va afsusga olib keladigan narsalarga qo'l urmaslikka da'vatdir. Agar qo'l ursa, o'sha narsalar boshiga musibat keltirishini, umriga zomin bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, "Ozod" romanining tub mohiyatini anglash uchun avvalo, yozuvchi nima demoqchi ekanligiga, aniqrog'i, ijodkor motiviga e'tibor berish lozim. Bizningcha, "Ozod" romanida ijodkor motivi insonning farog'atga erishish uchun intilishlari, orzu-havaslarini, ijobat-talab yo'ldagi urinishlari, quvonch va alamlari, g'oliblik nashidasi va mag'lubiyat alamin xilma-xil ko'rinish hamda usullardagi tasvirlarda namoyon bo'ladi. Yozuvchining asarni yaratishdan ko'zlagan motivini bilish uchun uning asar qahramonlariga singdirgan motiv va motivatsiyalaridan izlash zarur. To'g'rirog'i, "Ozod" romani qahramonlari xulq-atvorini badiiy motivatsiya tamoyillari va qonuniyatlarini tushunish, qahramonlarning harakatlari motivini shakllanishning asarda inson xulq-atvori, tabiati, "aql mantig'i" (ratio) va "qalb tamoyillari" (emotio)ning dinamik jarayonini badiiy tadqiqini kuzatish va shu asnoda ilmiy-nazariy xulosalar chiqarish lozim. Zero, motiv insonning (badiiy ijodda ijodkorning, badiiy asarda qahramonlarning) faoliyat yo'nalishini belgilovchi uning harakatini yuzaga keltiruvchi ya'ni uning xulq-atvorini boshqaradigan, faolligini namoyon qiladigan motivatsiyalarni yuzaga chiqaradi.

Adabiyotlar

1. Исажон Султон. Генетик. –Тошкент: «Янги аср авлоди». 2018.
 2. Исажон Султон. Ҳазрати Ҳизр изидан. –Тошкент: «Янги аср авлоди». 2018.
 3. Султонова Н. Исажон Султон романларида бадий компонентлар модификацияси. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори [PhD] диссертацияси автореферати. –Қарши: 2020.
 4. Куронов С. Исажон Султоннинг икки романи ҳақида. Хуршид Даврон кутубхонаси. (kh-davron.uz)
 5. Ёкубов И. Бадий-эстетик сўз сёҳри. –Тошкент: "Fan va texnologiya", 2011.
- REZYUME.** Maqolada Yozuvchi Isajon Sultonning "Ozod" romanida badiiy so'zning buyukligi, asardagi timsollar mohiyatiga singdirilgan inson umrining qadr-qimmatini, bu g'oyalarni ifoda etishda ijodkorning poetik mahorati masalalari "aql mantig'i" (ratio) va "qalb tamoyillari" (emotion) munosabatlarida tahlil etiladi.

РЕЗЮМЕ. В романе "Озод" ("Свобода") узбекского писателя современности Исаджона Султана анализируются величие художественного слова, ценность человеческой жизни, воплощенные в сущности образов, поэтическое мастерство писателя в выражении этих идей с точки зрения «логики разума» (ratio) «принципы души» (emotion).

SUMMARY. The novel "Ozod" ("Freedom") by the modern Uzbek writer Isajon Sultan analyzes the greatness of the artistic word, the value of human life embodied in the essence of images, the poetic skill of the writer in expressing these ideas from the point of view of "logic of reason" (ratio) "principles of the soul" (emotion).